

УДК 377

**Харабет В.В.**, Приазовський державний технічний університет, м. Маріуполь

## **Соціально-політичні умови проектування педагогічних систем професійної освіти**

*У статті розглянуто соціально-політичні умови підготовки робітничих кадрів в історичному аспекті, а також докладно проаналізовано сучасні умови розбудови сучасної національної системи професійної освіти в Україні та фактори, що впливають на проектування педагогічних систем професійної освіти.*

*Social and political conditions of projecting of pedagogical systems of professional education. The article deals with social and political conditions of professional workers training under historical aspect, and also there are analyzed in details modern conditions of development of national system of professional education in Ukraine and some factors influencing on projecting of pedagogical systems of professional*



**Харабет Віктор Вікторович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри “Соціологія та інженерна педагогіка” Приазовського державного технічного університету. Коло наукових інтересів – проектування педагогічних систем і технологій професійного навчання учнів будівельних професійних.

*education.*

Педагогічні системи професійно-технічної освіти відносять до штучних систем проєктованими фахівцями. Як системи соціального порядку вони спрямовані на забезпечення отримання громадянами робітничих професій, оскільки головним компонентом педагогічних систем професійно-технічної освіти виступають учні (робітники). Таким чином, у педагогічних системах учні (робітники) є активною зв'язуючою ланкою педагогічної системи із зовнішнім середовищем та з іншими системами соціального порядку. Вони визначають якісні показники педагогічного процесу та його кінцеві результати. Відзначені фактори, носіями яких є учні (робітники), виявляють активний вплив на внутрішні процеси в педагогічній системі. При інтеграції освітньої й виробничої систем відбувається включення учнів у вирішення виробничих завдань як робітників бригади, а після закінчення училища вони становлять кадровий потенціал підприємства.

Із загальної теорії систем відомо, що штучні системи, до яких належать і педагогічні системи, є відкритими, оскільки йде обмін інформацією із зовнішнім середовищем. Щодо педагогічних систем професійно-технічної освіти, то їх функціонування зумовлюється, перш за все, всебічною взаємодією з соціальним середовищем.

Для педагогічних систем професійно-технічної освіти соціальним середовищем є "системи соціального порядку, з якими вона знаходиться в економічній, соціально-політичній та духовно-інформаційній взаємодії" [1].

Тому при їх дослідженні важливо враховувати сукупність умов соціального середовища педагогічних систем професійно-технічної освіти.

Розглянемо деякі аспекти соціально-політичних умов підготовки робітничих кадрів. Початок формування системи підготовки робітничих кадрів визначається 80-ми роками XIX століття. Відомий документ, прийнятий у 1888 році, "Основні положення про промислові училища" відображає соціально-політичні умови попередніх XX століття. У результаті реформи 1861 року промисловість отримала більше 4 млн. робітників – некваліфікованої робітничої сили. Слід також відзначити, що ці роки характеризуються підйомом промислового виробництва, яке поставило перед керівництвом завдання щодо прискореної підготовки робітників. Дані

фактори й знаходять відображення в розглянутому законодавчому акті.

Із загальної структури населення відокремлюється чоловіче населення, для якого й призначені були промислові училища. Формування училищ передбачалося за рахунок "селян, робітників, найбіднішої частини інтелігенції та безробітних" [2]. Це виражалось у зазначенні загальноосвітніх вимог до тих, хто вступав до училищ. Вони були обмежені початковими знаннями, доступними для зазначеної категорії населення Росії. Наступною особливістю підготовки робітників була їх вузькопрофільна спеціалізація. З одного боку, промисловість, яка розвивалася, на початковому етапі не вимагала особливо високої кваліфікації робітників, а з другого – постановка навчального процесу не передбачала високої освіти даного контингенту, а обмежувалася тільки тими знаннями, які необхідні були в практичній діяльності, для якої готувались учні". Таким чином, уряд не ставив собі за мету підготовку висококваліфікованих спеціалістів із народного середовища.

Соціалістична революція 1917 року змінила соціально-політичні та економічні умови в Росії. Система професійної підготовки робітничих кадрів, що складалася, продовжувала діяти, однак педагогічні системи набувають політичної спрямованості, а процес навчання ідеологізується. Кодексом законів про народну освіту УРСР (1922 р.) мета професійного навчання була спрямована "на створення нового покоління людей комуністичного суспільства". Процес виховання пов'язується з працею, а практика була спрямована не тільки на пояснення світу, але й на його зміну. На основі поставлених цілей комуністичного виховання створювалася нова "система радянської освіти".

Законодавчим актом вперше встановлювалося, що "кожен громадянин УРСР має право на вільний доступ до знання, науки й мистецтва у всіх культурно-освітніх закладах держави". Таким чином, педагогічні системи професійних шкіл та школа робітничої молоді стають загальнонародними. Незважаючи на ряд особливостей даного періоду, структура педагогічних систем зберігалася на зразок 1888 року та залишалася практично незмінною протягом наступного століття й продовжує залишатися також у наш час.

Зміни соціально-економічних та політичних умов у країні відображались на їх компонентах при незмінній структурі педагогічних систем.

Зміни стосувалися учнів, викладачів, змісту професійного навчання, навчально-виробничого процесу, навчально-методичного забезпечення, матеріально-технічної бази. Однак постійно залишалася мета – комуністичне виховання підростаючого покоління.

У 40-ві роки була створена Державна система трудових резервів, що практично забезпечила потреби країни у кваліфікованих робітничих кадрах. Наступні роки були пов'язані зі створенням єдиного типу закладів освіти, в яких здійснювалася підготовка робітничих кадрів, тобто середніх профтехучилищ, а також перехід на єдині навчальні плани та програми. Педагогічні системи професійної освіти були орієнтовані не тільки на професійну, а й на загальну освіту.

Соціально-політичні умови проектування педагогічних систем професійно-технічної освіти визнаються політичною системою суспільства як “одна з частин або підсистем сукупної суспільної системи” [3]. Основними компонентами суспільства як соціальної системи виступають соціальні інститути, у тому числі й інститути освіти. У сучасних умовах він забезпечує реалізацію трьох важливих функцій, у числі яких – загальне та професійне навчання молоді та забезпечення її соціалізації. Освіта розглядається і як спосіб залучення молоді в систему промисловості та як спосіб забезпечити соціальну мобільність молодого робітника. Система освіти у соціальній системі представлена рядом освітніх систем, у числі яких і професійно-технічна освіта як компонент національної освіти, вона взаємодіє з політичною системою суспільства як її підсистема. “Політична система виступає як динамічна, цілісна система в органічному взаємозв'язку з іншими системами: економічною, культурною, етнічною, релігійною” [4].

Політична система освіти розглядається і як цілісна, упорядкована сукупність політичних інститутів, провідним із яких є держава. Держава розглядається як джерело права та законів, що організують життя суспільства та діяльність самої держави й її структуру в системі політичних і суспільних відносин. Держава посідає особливе місце в політичній системі, надаючи їй цілісності, стійкості, зорієнтованості на важливі суспільні справи [5]. Конституція країни проголошує: “Україна є суверенна й незалежна, демократична, соціальна, правова держава” [6]. Правова держава гарантує та охороняє нормальне функціонування громадянського суспільства.

Основною функцією соціальної держави є забезпечення суспільного блага, суспільної користі. Відзначається, що “вельми суттєвою ознакою громадянського суспільства є економічна та соціальна свобода індивідів” [7].

Розглядаючи політико-правові умови проектування педагогічних систем професійно-технічної освіти, слід підкреслити, що головною діючою особою, суб'єктом розвитку в громадянському суспільстві виступає людина зі своєю системою потреб та інтересів. Маючи одночасно статус громадянина держави й учня, особистість виступає як її інваріантний, головний, системоутворюючий компонент.

Роки незалежності України характеризуються глобальними змінами, найважливішими з яких є прийняття Конституції, демократизація суспільства, становлення ринкової економіки. Система освіти з її випереджуваним характером знаходиться в залежності від вирішення комплексу проблем і стабілізації нормативно-правової бази. Рішення потребує конструктивного підходу до організації та реформування освіти, головними факторами якої виступають значущість національної системи освіти у вирішенні соціально-економічних та політичних проблем у суспільстві [9]. Актуальною проблемою для системи професійної освіти є стан економіки, яка є не тільки замовником на підготовку робітничих кадрів, але й визначає цільову змістовну направленість їхніх педагогічних систем.

Перш за все розглянемо конституційні права молоді в контексті їх освіти та трудової діяльності. Конституція України встановлює, що “кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості”, “кожен має право на працю, кожен має право на освіту” [6]. Відзначимо важливі положення Конституції України щодо професіоналізації особистості майбутнього робітника: “Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб” [6].

У 1992 році в нових соціально-політичних умовах України відбувся Перший з'їзд педагогічних працівників України, на якому був прийнятий принципово важливий документ – Державна Національна Програма “Освіта. Україна XXI століття” [8]. У документі відзначалося, що

з “перетворенням України на самостійну державу освіта стала власною справою українського народу”. Було підкреслено, що система освіти, яка існує в Україні, не відповідає умовам розбудови української державності, та визначена стратегія освіти в Україні на найближчі роки та перспективу XXI століття. Як показала реалізація даного документа, вирішення поставлених завдань було пов’язано з реорганізацією та становленням всієї соціально-політичної системи держави. Багатофакторність впливу на систему освіти викликає суперечливі взаємодії її з галузями економіки, рішення яких носить комплексний характер. Найважливішою проблемою залишається проблема фінансування освіти, підвищення її соціальної престижності на рівень розвинутих освітніх систем Європи.

Національна система професійно-технічної освіти дозволяє забезпечити реалізацію основних конституційних положень професіоналізації особистості молодого робітника. Вона відзначається різноманітністю педагогічних систем професійного навчання та підходів до їх класифікації в залежності від:

- загальноосвітньої підготовки учнів: педагогічні системи на базі загальної середньої освіти та на базі повної середньої освіти;
- типів професійних навчально-виховних закладів: педагогічні системи професійно-технічних училищ, вищих професійних училищ та інших типів закладів, які дають робітничу професію;
- галузей народного господарства: педагогічні системи галузевої спеціалізації (будівництво, металургія, машинобудування та ін.);
- форм професійної підготовки учнів (робітників): педагогічні системи денної та вечірньої форм навчання;
- рівня професійної підготовки учнів (робітників): педагогічні системи професійного навчання, перепідготовки робітничих кадрів та підвищення виробничої кваліфікації.

Слід виділити обов’язковість базової загальної освіти для отримання професії, а в педагогічних системах перепідготовки та підвищення виробничої кваліфікації – обов’язковість базової професійної освіти у робітників.

Надана різноманітність педагогічних систем професійно-технічної освіти забезпечує реалізацію основних конституційних положень професіоналізації особистості молодого робітника та його соціальну мобільність.

Політико-правові умови, виступаючи як зов-

нішнє середовище педагогічних систем, активно впливають на її інваріантні компоненти, визнаючи цілі та завдання професійної технічної освіти, виховання учнів у навчально-виховних закладах. Конституційне право кожного “на свободу світогляду та віросповідання [6], законодавство встановлює, що “навчально-виховний процес у закладах освіти є вільний від втручання політичних партій, громадських, релігійних організацій”. Головною метою національного виховання стають загальнолюдські цінності” [7].

Важливими положеннями сучасних нормативно-правових документів є встановлення гарантії не тільки соціального захисту учнів на час їх навчання, але й випускників професійно-технічних училищ: час навчання в професійно-технічному училищі як трудовий стаж, надання підприємствами відпустки, яка оплачується, надання першого робочого місця у відповідності з отриманою професією учням, що навчаються на державному замовленні, – найважливіші складові соціального захисту молоді [7].

Конституційне право людини на “вільний розвиток своєї особистості”, спрямований на “забезпечення професійної самореалізації особистості, пов’язане з вибором професії, тобто змістом професійної підготовки, що виступає як фактор соціальної та професійної мобільності робітника. Зміст професійної підготовки виступає не тільки як початковий етап професіоналізації особистості майбутнього робітника, але і як фактор реалізації його права на соціальний захист. Реалізація даних законодавчих положень здійснюється через державні стандарти освіти [7]. Вони встановлюють умови до змісту, об’єму та рівня освітньої та професійної підготовки учнів. Зміст професійної підготовки учнів визнається не тільки загальнодержавним, але й училищним компонентом.

Таким чином, факторами впливу зовнішнього середовища на змістовний компонент педагогічної системи виступають державний стандарт освіти, що забезпечує загальнодержавні потреби у кваліфікованих робітниках, та училищний, що забезпечує регіональні потреби.

Однією з ознак системи є її керованість. У широкому розумінні управління представляє собою регулювання стану педагогічної системи технічної освіти з метою досягнення проектного результату підготовки кваліфікованих робітників. Таким чином, управління виступає як

системоутворюючий фактор. Управління суспільною системою, якою виступає педагогічна система, характеризується стійкістю зв'язків із зовнішнім середовищем. Саме в цих зв'язках педагогічні системи здатні зберегти свою цілісність, нормально функціонувати, удосконалюватися і розвиватися.

Управління освітою як частина загальної структури управління державою в системі професійної освіти виходить на функціональні зв'язки з управлінням економіки. Особливий вплив на управління навчальними закладами профтехосвіти виявляють галузеві управлінські структури, а в умовах переходу до ринкової економіки – регіональні та місцеві управлінські структури. І в цьому полягає основна проблема профтехосвіти, вирішення якої знаходиться у виключній залежності від вирішення економічних проблем та стабілізації економіки в країні.

У законодавчому плані система управління навчально-виховними закладами знаходиться у причинно-наслідкових зв'язках з місцевими органами державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в галузі освіти, а через них і з системою державних органів управління освітою [7].

Отже, керованість педагогічних систем професійно-технічного навчання, з одного боку, є результатом впливу систем державних органів управління та органів самоврядування в галузі освіти, а з іншого – впливу народногосподарських систем в особі підприємств – користувачів результатами педагогічних систем професійно-технічного навчання.

Характерною особливістю педагогічних систем професійно-технічного навчання є наявність виробничого компоненту, тобто виробничої системи, що виступає як її підсистема. Виробничі системи підприємств, будучи компонентом економіки країни як цілого, безліччю зв'язків вступають у взаємодію з іншими того ж або іншого порядку системами. Отже, зовнішнім середовищем системи професійно-технічної освіти виступають системи, з якими виробничі системи знаходяться в економічній взаємодії.

В умовах формування ринкової економіки актуальною стає проблема взаємодії навчального закладу та підприємства – двох підсистем педагогічної системи професійної освіти. Якщо при плановій економіці були законодавчо встановлені зв'язки навчального закладу з базовими підприємствами, то при ринковій економіці на-

вчальні заклади самостійно вирішують питання пошуку замовлень на підготовку кваліфікованих робітників. У цих умовах змінюється роль і місце роботодавців у підготовці робітничих кадрів. Роботодавець постає замовником не тільки в професійній направленості підготовки робітників, але й їх кваліфікації та кількості.

Соціально-політичні умови вплинули й на порядок установи професійно-технічних навчальних закладів. У сучасних умовах коло установ дуже широке та різноманітне. Поруч з центральними та місцевими органами виконавчої влади засновниками можуть виступати підприємства, установи та організації, незалежно від форм власності та підпорядкування, а також громадяни України [7]. Як відзначалося на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти, “реалізація державної політики в галузі професійно-технічної освіти сприяла вдосконаленню підготовки робітничих кадрів, відкриттю нових типів навчальних закладів, їх входженню до навчальних комплексів, розширенню спектра освітніх послуг” [10].

Незважаючи на розширення кола засновників професійно-технічних училищ, держава законодавчо визначає порядок їх створення та єдність вимог до випускників училищ. По-перше, це стосується створення училищ, яке повинно відповідати соціально-економічним потребам держави та окремого регіону. По-друге, держава бере на себе обов'язки ліцензування навчального закладу. Особливо слід підкреслити роль державних стандартів професійно-технічної освіти як фактора єдності державних вимог до змісту професійно-технічної освіти, кваліфікації випускника та його освітнього рівня.

Розглянуті соціально-політичні умови дозволяють зробити висновок: законодавчі положення визначають розробку нормативних документів у галузі професійно-технічної освіти; регламентують діяльність професійних навчально-виховних закладів; встановлюють нормативні параметри проектування педагогічних систем. Політико-правові фактори, впливаючи на педагогічні системи через їх інваріантні компоненти (учні, цілі, завдання і зміст професійної підготовки), формують системи зв'язків педагогічної системи професійно-технічного навчання з державною системою освіти.

Порівнюючи стан системи професійно-технічної освіти в різних соціально-політичних умовах, слід виділити її закономірний взаємозв'язок з економічними процесами в країні, в

яких вона виступає та продовжує виступати основним джерелом робітничої кваліфікованої сили.

На процес педагогічного проектування систем професійно-технічного навчання впливають специфіка реформування освіти, що складається у державі, соціально-економічні і політико-правові умови.

### Література

1. Афанасьев Г. Системность и общество. – М.: Политиздат, 1980. – 368 с.
2. Лікарчук І.Л. Професійно-технічна освіта України: історичний шлях і перспективи: Монографія. – К.: Педагогіка, 1999. – 288 с.
3. Социология. Наука об обществе: Учебное пособие / Под общей ред. проф. В.Л. Андрищенко. – Харьков, 1996. – 688 с.
4. Политология. Учебное пособие / Под ред. Б.И. Краснова. – М.: Союз, 1995. – 394 с.
5. Политология / За ред. О.І. Семківа. – Львів: Світ, 1994. – 592 с.
6. Конституція України. – Київ: Юрніком. – 1996. – 80 с.
7. Збірник законодавчих актів і нормативних документів системи професійно-технічної освіти. Том 1. – К.: Асоціація “Укркомункваліфкадри”. – 235 с.
8. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття). – К., 1994. – 62 с.
9. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції. – К.: “Школяр”. – 148 с.
10. Освіта. – 2001. – 15-17 жовтня. – № 57-58. – С. 5-8.

Надійшла до редколегії 00.00.2002 р.